

دلایل نگاری در سیره نبوی

○ قاسم خانجانی

مهم ترین کتاب های دلایل نگاری

برخی از مهم ترین کتاب هایی که به چاپ رسیده و در دسترس است عبارتند از:

۱. دلایل النبوة و معرفة احوال صاحب الشريعة، ابوبکر احمد بن الحسین البیهقی (م ۴۵۸ هـ)، تحقیق عبد المعطی قلعجی، الطبعة الاولى، بیروت، دارالکتب العلمیة، ۱۴۰۵ هـ.

نویسنده کتاب از محدثان بزرگ اهل سنت است. وی در خسروجرد نیشابور به دنیا آمد و در بیهق رشد و نمو یافت و در حالی که بیش از ۱۵ سال نداشت از شیوخ خود حدیث آموخت.^۱ حاکم نیشابوری، صاحب المستدرک علی الصحیحین، و ابو سعد خرگوشی را از اساتید وی می دانند.^۲ بیهقی در مقدمه کتاب با اشاره به تایید هر یک از پیامبران از ناحیه خداوند با معجزه های گوناگون، انواع معجزات پیامبران و محدوده تاثیر آنها و ویژگی های هر یک از معجزات را بیان کرده است.

مقدمه:

دلایل نگاری یکی از گرایش های خاصی است که در هر دو محدوده سیره رسول خدا(ص) و سیره امامان (ع) راه یافته است. در این روش، اثبات پیامبری رسول خدا(ص) و امامت امامان (ع) و نیز بیان سیره ایشان در قالب بیان معجزات شان صورت می گیرد. اگر چه برخی بر این باورند که این نوع نگارش در قرن چهارم رواج یافت و این آثار را اخباریان در برابر پاسخگویی به شبهاتی که در باره اثبات نبوت مطرح شده بود پدید آوردند،^۱ اما سابقه دلایل نگاری به پیش از این زمان باز می گردد چرا که نخستین نگارش های از این دست در اوایل قرن سوم به خامه مورخانی چون مدائنی و دینوری صورت گرفته است. در فهرستی که آرایه خواهیم کرد به آن ها اشاره می شود، ضمن آن که برخی از مؤلفان دیگر در قرن سوم نیز مباحثی مربوط به دلایل و معجزات را در نوشته های خود آورده اند. نمونه ای از این نگارش ها توسط بخاری – صاحب صحیح – سامان یافته است. سال وفات بخاری را ۲۵۶ هـ دانسته اند.^۲ وی در کتاب المناقب صحیح یک باب با عنوان «علامات النبوة فی الاسلام» به این موضوع اختصاص داده و بیش از ۷۱ حدیث در این باره آورده است.^۳ از این رو باید اذعان داشت که دلایل نگاری همزمان با سیره نگاری یا اندکی پس از آن آغاز شده است.

البته کامل ترین نوشته ها در این زمینه در قرن چهارم و پنجم و حتی اوایل قرن ششم ظهور یافته اند که دلایل النبوة از بیهقی، ابونعیم اصفهانی و ابوالقاسم اصفهانی از نمونه های این نگارشد.

به هر صورت ما در این نوشته برآنیم تا ضمن آرایه فهرستی از کتاب هایی که در این باره نگارش یافته اند به معرفی برخی از مهم ترین کتاب های موجود در این زمینه بپردازیم اما پیش از این باید به چند نکته توجه داشت:

۱. نوشته های مربوط به دلایل لزوماً دارای این عنوان نیستند بلکه ممکن است از عناوینی چون «أعلام النبوة»، «اثبات نبوة النبی» و مانند آن نیز استفاده شده باشد که اگر چه عناوین مختلف اند اما موضوع آن ها واحد است.
۲. فهرستی که از کتاب های دلایل آرایه خواهد شد بر اساس سال وفات مؤلفان تنظیم شده است و ربطی به اهمیت نوشته یا عدم آن ندارد.
۳. بیشتر این کتاب ها یا موجود نیستند و یا چاپ نشده اند.
۴. در معرفی کتاب های مهم بیشتر به اهمیت نوشته نظر داشته ایم نه سال وفات مؤلفان.

در این نوشته تلاش شده، ضمن ارائه فهرستی از کتاب‌هایی که با موضوع دلایل نگاری، نوشته شده‌اند، برخی از مهم‌ترین آنها معرفی شوند.

وی سپس از قرآن به عنوان معجزه آشکار یاد کرده و برخی از وجوه اعجاز قرآن را برشمرده است. وی در ادامه به معجزات دیگر رسول خدا(ص) همچون معرفی ایشان در تورات و انجیل و معجزات دوران زندگی آن حضرت اشاره دارد.

مؤلف پس از مقدمه به برخی مباحث مربوط به شناخت حدیث و روایت پرداخته است. وی در این بخش با اشاره به تالیف کتاب‌هایی در باب معجزات پیش از خود، از عدم گزینش اخبار صحیح توسط مؤلفان پیشین یاد کرده و تاکید نموده که وی از میان اخبار بسیار، روایات صحیح را برگزیده است. وی سپس فهرستی اجمالی از مطالب کتابش را ارائه کرده و پس از آن به مباحث اصلی پرداخته است.

مطالب این کتاب در هر مجلد به اختصار چنین است: مجلد اول: شامل تولد رسول خدا(ص) و معجزات مربوط به آن، نسب آن حضرت، ویژگی‌های ظاهری و معنوی ایشان، اخبار مربوط به آن حضرت در ادیان و کتاب‌های پیشین.

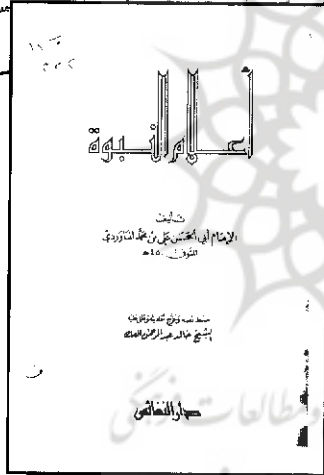
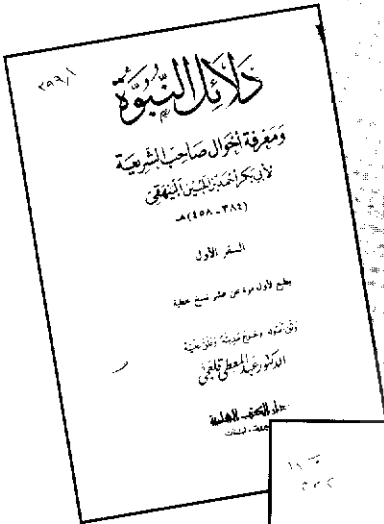
مجلد دوم: شامل بیان معجزات رسول خدا(ص) پس از تولد ایشان و مطالبی مربوط به شق صدر و معجزات پس از بعثت.

مجلد سوم: مربوط به غزوات و سریه‌های رسول خدا(ص) است. مؤلف با تاکید بر این که قصدش بیان دلایل و معجزات بوده و بنا بر زیاده‌گویی ندارد، به سریه‌های پیش از غزوه بدر پرداخته تا پایان جنگ احزاب و ازدواج رسول خدا(ص) با زینب بنت جحش را بیان کرده است.

مجلد چهارم: این جلد به بیان غزوه بنی قریظه تا غزوه ذات السلاسل در سال هفتم و ارسال نامه‌های رسول خدا(ص) به پادشاهان سرزمین‌های مجاور شبه جزیره عربستان اختصاص دارد.

مجلد پنجم: زمینه‌های فتح مکه و رویداد فتح مکه تا حجة الوداع رسول خدا(ص) را دربردارد.

مجلد ششم: معجزات رسول خدا(ص) در دوران زندگی ایشان از جمله دعاهای مستجاب شده آن حضرت، پاسخ به

پرسش‌های یهودیان و دیگران و پیشگویی حوادث آینده را بیان کرده است.

مجلد هفتم: این جلد به مباحث مربوط به رؤیاهایی که برخی دیده‌اند و دلالت بر صداقت آن حضرت در پیامبری داشته است و نیز چگونگی نزول وحی و چگونگی بیماری و رحلت آن حضرت اختصاص دارد. فهرست آیات، احادیث نبوی، اعلام، قبایل و شعوب و بقاع و امکانه پایان بخش کتاب است.

۲ - دلائل النبوة، ابونعیم احمد بن عبدالله الاصبهانی (م ۴۳۰ هـ)، الطبعة الثالثة، حیدرآباد، دائرة المعارف العثمانية، ۱۳۹۷ هـ.

این کتاب با آن که یک جلد بیشتر نیست اما از اهمیت بسیاری برخوردار بوده و از مهمترین کتاب‌های دلایلی است که به دست ما رسیده.

نویسنده مطالب خود را با بیان برتری رسول خدا(ص) در

▼ آرامگاه رسول اکرم (ص)

۱. عموم احادیث کتاب با اسناد و سلسله سند آمده است و از این رو بررسی روایات را آسان می‌نماید.

۲. متاخرتر بودن نویسنده نسبت به برخی از مؤلفان دیگر در زمینه دلایل نگاری باعث شده است تا او بتواند از آنان استفاده کند. چنان که وی از ابوالشیخ بن حیان و ابوالقاسم طبرانی، که تالیفات مستقلی در باب دلایل داشته‌اند، احادیثی نقل کرده است.

۳. مؤلف، غریب الحدیث را شرح کرده و کلمات مشکل را توضیح داده است.

این کتاب از چهار جلد تشکیل شده و از فهرست‌های متنوعی شامل آیات، احادیث، اعلام، اشعار، شرح لغات و... برخوردار است.

۴ - اعلام النبوة، ابو الحسن علی بن محمد الماوردی (م ۴۵۰ هـ)، تصحیح خالد عبد الرحمن العک، الطبعة الاولى، بیروت، دارالنفاثس؛ ۱۴۱۴ هـ.

قرآن آغاز کرده سپس به بیان معجزات آن حضرت پیش از تولد، دوران کودکی، دوران جوانی، دوران بعثت و پس از آن پرداخته است.

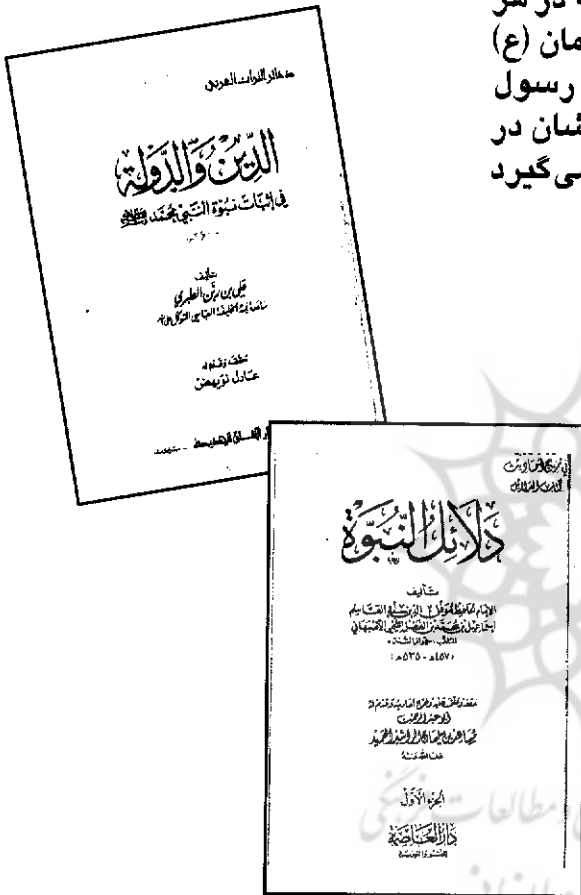
این کتاب بدون فهرست و نمایه چاپ شده است و چاپ دیگری نیز دارد.

۳ - دلایل النبوة، ابوالقاسم اسماعیل بن محمد بن الفضل التیمی الاصبهانی الملقب بقوام السنّة (م ۵۳۵ هـ)، الطبعة الاولى، بیروت، دارالعاصمة.

این کتاب با تصحیح و تحقیق بسیار کامل و مفصلی به چاپ رسیده است. مطالب کتاب با موضوعاتی مربوط به علامت‌ها و نشانه‌های پیامبری رسول خدا(ص) پیش از تولد ایشان آغاز شده و با بیان معجزات دوره‌های مختلف زندگانی آن حضرت همچون دوران کودکی، جوانی، بعثت و پس از آن ادامه یافته است.

این کتاب از ویژگی‌های زیر برخوردار است:

دلایل نگاری یکی از گرایش‌های خاصی است که در هر دو محدوده سیره رسول خدا(ص) و سیره امامان (ع) راه یافته است و در این روش، اثبات پیامبری رسول خدا(ص) و امامت امامان (ع) و نیز بیان سیره ایشان در قالب بیان معجزات‌شان صورت می‌گیرد

نویسنده در ابتدا، به عنوان مقدمات بحث، در چند باب مباحثی از قبیل معرفت خداوند، اثبات نبوت پیامبران، معجزه و ادعای نبوت، رؤیای پیامبران، فرق بین انبیا و رسل، تعداد پیامبران و احوال برخی پیامبران را مطرح کرده است. سپس به اثبات پیامبری رسول خدا (ص) پرداخته و در خلال چند فصل معجزه بودن قرآن و وجوه مختلف اعجاز قرآن را به شکل گسترده‌ای مورد بررسی قرار داده است. در ادامه از معجزات رسول خدا(ص) در افعال و اقوال یاد کرده، در چند باب معجزات دوران زندگی آن حضرت را پیش از بعثت و پس از آن بیان کرده است. در پایان به اخلاق و ویژگی‌های شخصی رسول خدا(ص) نیز اشاره کرده است. کتاب از فهرست کاملی از آیات، احادیث نبوی، اصطلاحات و علوم، اعلام، اشعار، اماکن، فرق و ملل و... برخوردار است.

۵ - الدین والدولة في اثبات نبوة النبي محمد (ص)، علی بن ربن الطبری (م ۲۶۰ هـ)، تحقیق عادل نویهض، الطبعة الثالثة، بیروت، دار الافاق الجديدة، ۱۹۷۹ م.

این کتاب با آن که حجم زیادی ندارد اما چون از نخستین نگاهشده‌ها در زمینه دلایل و معجزات به شمار می‌رود از اهمیت برخوردار است. نویسنده در این کتاب به برخی از معجزات رسول خدا(ص) از جمله اطلاع از اخبار غیبی، با توجه به امی بودنشان، پرداخته و از قرآن و غلبه ایشان بر امور به عنوان معجزات دیگر یاد کرده است. در بخشی دیگر از این کتاب به خبر دادن پیامبران پیشین به پیامبری رسول خدا(ص) اشاره شده است. کتاب با فهرست آیات، اعلام، اماکن، قبایل وامم، ادیان و مذاهب و کتب وارده در متن به پایان می‌رسد.

۶ - اثبات نبوة النبي (ص)، ابوالحسن احمد بن الحسين الهارونی الحسنی الزیدی (م ۴۲۱ هـ)، تحقیق خلیل احمد ابراهیم الحاج، مصر، المكتبة العلمية.

نویسنده در مقدمه این کتاب در باره سبب بعثت رسول خدا(ص) و «رحمت عالمیان» بودن ایشان سخن گفته و مطالب خود را در چهار باب سامان بخشیده است.

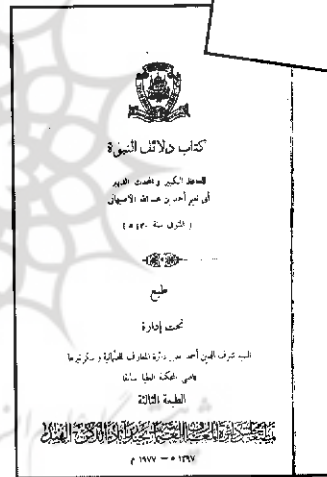
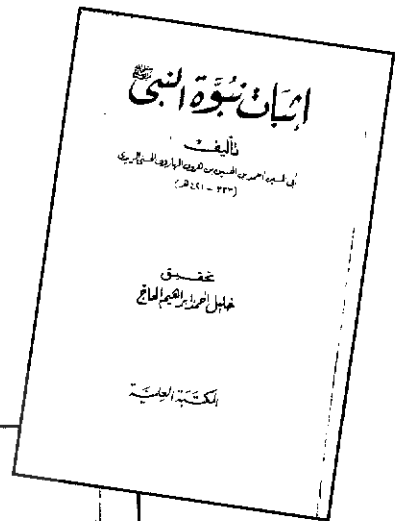
باب اول: با عنوان «البیان عن اعجاز القرآن» موضوعاتی چون بالاترین رتبه داشتن فصاحت قرآن، عدم معارضة چیزی با قرآن، وقوع تحدی و عدم وقوع معارضة را در بر دارد.

باب دوم: با عنوان «برخی معجزات از زبان احادیث» به موضوعاتی چون تایید رسول خدا(ص) با معجزات حسی از قبیل اخبار به امور غیبی و مانند آن پرداخته است.

باب سوم: از آنچه در کتاب‌های پیشین مانند تورات و انجیل در باره مژده به بعثت رسول خدا(ص) یافت می‌شود سخن گفته است.

باب چهارم: رسالت پیامبر(ص) و این که خداوند آن حضرت را از کودکی برای پیامبری آماده کرده بود و صفات و ویژگی‌های اخلاقی ایشان نیز آماده پیامبری بود را مطرح کرده است.

کتاب فاقد فهرست و نمایه است.

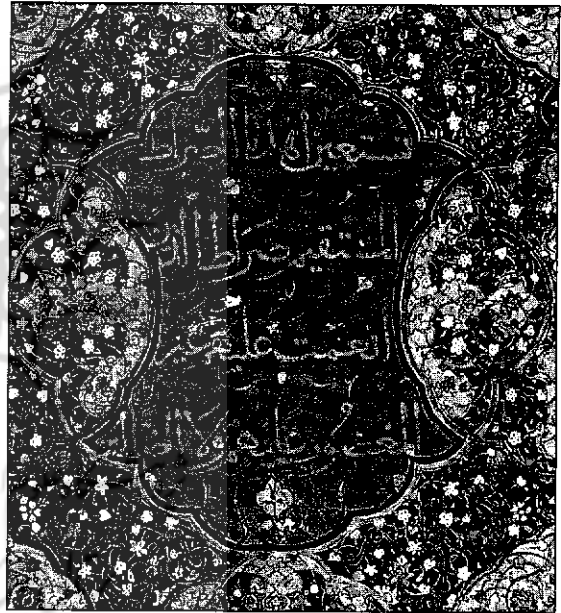

- ۱۰- دلائل النبوة، ابو اسحاق ابراهيم بن اسحاق الحربى (م ۲۸۵ هـ).^{۱۵}
- ۱۱- دلائل النبوة، ابوبکر الفريابي (م ۳۰۱ هـ)، تحقيق عامر حسن صبرى، مكة المكرمة، دار حراء، ۱۴۰۶ هـ.
- ۱۲- دلائل النبوة، ابو اسحاق ابراهيم بن حماد البغدادى المالكى (م ۳۲۰ هـ).^{۱۶}
- ۱۳- دلائل النبوة، ابو احمد العسال الاصبهاني (م ۳۴۹ هـ).^{۱۷}
- ۱۴- دلائل النبوة، ابوبكر محمد بن الحسن النقاش المقرئ الموصلى (م ۳۵۱ هـ).^{۱۸}
- ۱۵- دلائل النبوة، ابوالقاسم سليمان بن احمد الطبراني(م ۳۶۰ هـ).^{۱۹}
- ۱۶- دلائل النبوة، ابو الشيخ عبدالله بن محمد بن حيان (م ۳۶۹ هـ).^{۲۰}
- ۱۷- دلائل النبوة، ابو عبد الله بن منده (م ۳۹۵ هـ).^{۲۱}
- ۱۸- أعلام النبوة، ابن فارس (م ۳۹۵ هـ).^{۲۲}
- ۱۹- أعلام النبوة، ابوالمطرف عبدالرحمن بن محمد بن فطيس الاندلسى القرطبى (م ۴۰۲ هـ).^{۲۳}
- ۲۰- دلائل النبوة، ابو سعد الخركوشى (م ۴۰۷ هـ).^{۲۴}
- ۲۱- اثبات نبوة النبي (ص)، احمد بن الحسين الزيدى (م ۴۲۱ هـ). توضيح أن در متن آمده است.
- ۲۲- دلائل النبوة، ابو نعيم الاصبهاني (م ۴۳۰ هـ). توضيح أن در متن آمده است.
- ۲۳- دلائل النبوة، ابو العباس جعفر بن محمد المعروف بالمستغفرى (م ۴۳۲ هـ).^{۲۵}
- ۲۴- دلائل النبوة و معرفة احوال صاحب الشريعة، ابوبكر احمد بن الحسين البيهقى (م ۴۵۸ هـ). توضيح أن در متن آمده است.
- ۲۵- دلائل النبوة، ابن دلهات، احمد بن عمر بن أنس العُدري الاندلسى (م ۴۷۸ هـ).^{۲۶}
- ۲۶- أعلام النبوة، ابو عبيد عبدالله بن عبد العزيز البكرى

فهرستی از کتاب‌های مربوط به دلایل نجاری

- ۱- أعلام النبوة، المامون، عبدالله بن هارون العباسى، (م ۲۱۸ هـ).^{۲۷}
- ۲- آيات النبي (ص)، المدائنى، ابوالحسن على بن محمد بن عبدالله (م ۲۲۴ هـ).^{۲۸}
- ۳- أمارات النبوة، ابو اسحاق الجوزجاني (م ۲۵۹ هـ).^{۲۹}
- ۴- دلائل النبوة، ابو زرعة الرازى (م ۲۶۴ هـ).^{۳۰}
- ۵- أعلام النبي (ص)، ابو سليمان داود بن على بن داود بن خلف الاصبهاني (م ۲۷۰ هـ).^{۳۱}
- ۶- أعلام النبوة، ابو داود السجستاني، صاحب السنن (م ۲۷۵ هـ).^{۳۲}
- ۷- أعلام النبوة، ابن قتيبة الدينورى (م ۲۷۶ هـ).^{۳۳}
- ۸- دلائل النبوة، ابو اسحاق ابراهيم بن الهيثم بن المهلب البلىدى البغدادى (م ۲۷۷ هـ).^{۳۴}
- ۹- دلائل النبوة، ابوبكر بن ابى الدنيا (م ۲۸۱ هـ).^{۳۵}

بیهقی در مقدمه کتاب «دلایل النبوه و معرفه احوال صاحب الشریعه»، با اشاره به تائید هر یک از پیامبران از ناحیه خداوند با معجزه‌های گوناگون، انواع معجزات پیامبران و محدوده تأثیر آنها و ویژگی‌های هر یک از معجزات را بیان کرده است

القرطبی، صاحب معجم ماستعجم (م ۴۸۷ هـ).^{۳۷}
پی نوشت‌ها:

- تجدد، ص ۱۲۹.
۷. ابن ندیم، همان، ص ۱۱۳.
۸. نسخه خطی آن در دارالکتب ظاهریه دمشق به شماره ۱۰۴ موجود است.
۹. سخاوی، محمد بن عبد الرحمن: الاعلان بالتویخ لمن ذم التاريخ، دمشق، مطبعة البرقی، ۱۳۴۹ هـ. ص ۹۱.
۱۰. ابن ندیم، ص ۲۷۲.
۱۱. حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله: كشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، الطبعة الاولى، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ هـ، ج ۱، ص ۵۸۰.
۱۲. ذهبی، محمد بن احمد: تحقیق شعیب الارنؤوط، الطبعة السابعة، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۰ هـ. ج ۱۳، ص ۲۹۷.
۱۳. سخاوی، همان، ص ۹۱.
۱۴. ذهبی، همان، ص ۴۰۲.
۱۵. حاجی خلیفه، همان.
۱۶. ابن ندیم، همان، ص ۲۵۲.
۱۷. سخاوی، همان.
۱۸. ابن ندیم، همان، ص ۳۶.
۱۹. ذهبی، همان، ج ۱۶، ص ۱۲۸.
۲۰. سخاوی، همان.
۲۱. همان.
۲۲. همان.
۲۳. ذهبی، همان، ج ۱۷، ص ۲۱۲.
۲۴. این کتاب با این مشخصات به فارسی ترجمه و چاپ شده است: شرف النبی (ص)، ابو سعید واعظ خرگوشی، ترجمه نجم الدین محمود راوندی، تصحیح محمد روشن، تهران، انتشارات بابک، ۱۳۶۱ هـ ش.
۲۵. حاجی خلیفه، همان.
۲۶. ذهبی، همان، ج ۱۸، ص ۵۸۶.
۲۷. همان، ج ۱۹، ص ۳۵.

۱. جعفریان، رسول: منابع تاریخ اسلام، چاپ اول، قم، انتشارات انصاریان، ۱۳۷۶ هـ. ش، ص ۸۴.
۲. خطیب بغدادی، احمد بن علی: تاریخ بغداد أو مدینة السلام، بیروت، دارالکتب العلمیة، ج ۲، ص ۳۴.
۳. بخاری: صحیح البخاری، تحقیق قاسم الشماعی الرفاعی، الطبعة الاولى، بیروت، دارالقلم، ۱۴۰۷ هـ. ج ۵، صص ۳۴-۶۰.
۴. بیهقی، ابوبکر احمد بن الحسین: دلائل النبوة و معرفة احوال صاحب الشریعه، تحقیق عبدالمعطی قلعجی، طبعة الاولى، بیروت، دارالکتب العلمیة، ج ۱، ص ۹۲ و ۹۳.
۵. همان، صص ۹۴ و ۹۵.
۶. ابن ندیم، محمد بن اسحاق: الفهرست، تحقیق رضا